

Szakmai zárójelentés a “Mellérendelő szerkezetek a nyenyecben” című, D 048636 sz. OTKA Posztdoktori kutatási programhoz

1. A kutatás témája

A kutatás célja a tundrai nyenyec mellérendelés vizsgálata volt. A mellérendelés alapvető kérdéseinek vizsgálata mellett külön hangsúlyt kapott a mellérendelő összetett mondatok vizsgálata, illetve a mellérendelő szerkezetekben előforduló kötőszók, konnektív elemek vizsgálata is.

2. A kutatás előzményei és szempontjai

A kutatás egyaránt támaszkodott az általános nyelvészeti és a szamojédológiai szakirodalom mellérendeléssel kapcsolatos eddigi eredményeire. Bár a mellérendelésnek főként a strukturális nyelvészeti irodalomban igen terjedelmes és szerteágazó irodalma van, a célnyelv eddigi (nem strukturalista szempontú) leírási gyakorlata miatt a projektben inkább tipológiai kérdések megválaszolására törekedtem.

Ennek megfelelően a mellérendelő struktúrák definíciójaként a nyelvtipológiában használatos meghatározást fogadtam el, ami szerint a mellérendelő szerkezetek olyan szintaktikai struktúrák, amelyek két vagy több egyenrangú és azonos típusú elemet tartalmaznak. Ezekkel az elemekkel kapcsolatban nyelvenként igen eltérő grammatikai követelmények fogalmazhatók meg, de általánosságban az mondható el, hogy a mellérendelt elemeknek azonos szemantikai szerepben kell állniuk. Mellérendelő szerkezetben szerepelhetnek szavak, szószerkezetek, sőt egész mondatok is.

Az újabb tipológiai kutatások szerint a mellérendelés univerzális jelenségnek tekinthető a világ nyelveiben, de kifejezésére természetesen többféle nyelvi stratégia szolgál. Számos nyelvben megfigyelhető, hogy egymás mellett két vagy három mellérendelési típus is használatos. A kutatás fontos célja volt, hogy a tundrai nyenyec

mellérendelő szerkezetek típusait leírja és az egyes stratégiákat a tipológiában felállított kategóriáknak megfeleltesse.

A szamojédológiában, sőt az uralisztikában még napjainkban is elenyészőnek mondható a szintaktikai kérdésekkel, különösképpen az összetételek, összetett mondatok bemutatásával, kutatásával foglalkozó szakirodalom.

A tundrai nyenyec a szamojéd nyelvek között viszonylag jól ismertnek és kutatottnak számít. Ennek ellenére a nyelvet érintő hangtani és morfológiai kutatások mögött messze elmaradnak a szintaxisra vonatkozó vizsgálatok. A szamojéd nyelvek szintaxisáról ugyanis mindeddig egyetlen könyv jelent meg (Tereščenko 1973), amely, bár belőle a mellérendelést illetően is hasznos információkhoz juthatunk, semmiképp sem tekinthető teljes és modern leírásnak. A modern szemléletű, újabban közzétett (Salminen 1997, 1998a, 1998b) nyelvleírások szinte csak a hangtanra és a morfológiára korlátozódnak, és bár az utóbbi években a nyenyec szintaxisra vonatkozó kutatások nagyban felélénkültek, kifejezetten a tundrai nyenyec mellérendeléssel, illetve mellérendelő struktúrákkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó publikációk a jelenlegi kutatás eredményein kívül továbbra sincsenek.

3. A kutatás eredményei

A kutatás a következő, mellérendeléssel kapcsolatos kérdések tisztázására koncentrált.

- Milyen nyelvi stratégiák szolgálnak a mellérendelés kifejezésére a tundrai nyenyecben?
- Ezek a stratégiák egymással szintaktikailag és szemantikailag egyenértékűek-e?
- Köthető-e valamelyik stratégiához az ún. természetes mellérendelés jelensége?
- Vannak-e a tundrai nyenyecben valódi kötőszók?
- A világ számos nyelvéhez hasonlóan a nyenyec nyelvekben is megtalálható-e, és nyelvtanilag elkülönül-e egymástól a konjunktív, a diszjunktív, az adverbatív, illetve a következményes mellérendelés?

- A nyenyec nyelvekben is érvényes-e az a szabály, hogy a mindig bináris jellegű diszjunkciótól eltérően a konjunkció és az adverbatív mellérendelés meghatározatlan számú elemet tartalmazhat?
- Milyen nyelvtani kategóriák rendelhetők egymás mellé?
- Milyen típusú természetes mellérendelő összetett mondatok fordulnak elő a nyenyecben?

Az elvégzett vizsgálatok alapján a felmerült kérdésekre a következő válaszok adhatók.

A tundrai nyenyecben a mellérendelésnek mind a négy logikai típusa megtalálható, de ezek nyelvi megvalósulásai különböző stratégiák segítségével történhetnek. Az ún. analitikus mellérendelés (1.konstituens [+ kötőszó] + 2.konstituens +...) mind a négy logikai típus kifejezésére alkalmas, és segítségével szavak, szó szerkezetek, és mellékmondatok egyaránt egymás mellé rendelhetők. A kapcsolatos mellérendelés kifejezésére alkalmas a komitatív mellérendelési stratégia, és az összegző típusú mellérendelés ("summary coordination"). Az előbbiben egy kvázi komitatív szerkezet elemeiként jelennek meg a mellérendelt konstituensek, az utóbbiban pedig duális számjel jelzi a konstituensek mellérendelt státuszát. Az utóbbi két mellérendelési típusban amellet, hogy csak kapcsolatos mellérendelés kifejezésére alkalmas, csak NP-k mellérendelésére kerülhet sor. A vizsgált nyelvi anyag tanúsága szerint a tundrai nyenyecben elsősorban az ún. természetes mellérendelés ("natural coordination") jelenhet meg összegző mellérendelési típusként. A tundrai nyenyecben emellet (egyetlen példaként) az ún. elliptikus mellérendelés is megtalálható.

A tundrai nyenyecben a leggyakoribb mellérendelési stratégia az analitikus mellérendelés, és ezen a típuson belül is a kötőszó nélküli mellérendelés. A nyelvben mégis vannak kötőszók, amelyek bár tipikusan többjelentésű szavak, mégis teljesítik azokat a kritériumokat, amelyek alapján érdemes önálló kötőszói szóosztályba sorolni őket, és nem egyszerű partikulákként vagy konnektív adverbiumokként számontartani őket. A szövegvizsgálatok alapján következetesen kötőszóként használt szavak csoportja a tundrai nyenyecben kicsi. Az ide tartozó szavak közül egy szolgál kapcsolatos, kettő adverbatív, és egy diszjunktív mellérendelés kifejezésére. A kauzatív mellérendelésnek az

adatok alapján nincs kötőszava, csak a mellérendelt elemek közti logikai viszony, illetve (hangsúlyos) mutató névmási posztpozíciós szerkezetek utalnak rá.

4. Publikációk

- 2006: Kötőszók a tundrai nyenyecben, *Budapesti Uráli műhely V., 2006 január 13-15.*, előadás, a tanulmánykötet szerkesztés alatt
- 2007: Coordinators in Tundra Nenets, *Bochumer Linguistik Tage., GESUS 16., 12-14. Februar 2007*, Bochum, előadás
- 2008: Strategies of coordination in Tundra Nenets, *Finnisch-ugrische Mitteilungen 30.*, 2008, megjelenés alatt
- Koordinative Konjunktionen im Tundranenzischen, *Beiträge Sprache und Sprachen. Vorträge der 16. Jahrestagung der GESUS in Bochum*, lincom europa, megjelenés alatt